

6 KULTURA ANTYCZNEJ GRECJI

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Jaka była geneza powstania greckiego pisma alfabetycznego?
2. Jak dzielą się dzieje starożytnej Grecji w I tysiącleciu p.n.e.?

LITERATURA GRECKA

W historii kultury greckiej zwykle wyodrębnia się trzy główne okresy: **archaiczny**, **klasyczny** oraz **hellenistyczny**. Pierwszy z nich trwał do końca VI w. p.n.e., a jego nazwa pochodzi od słowa *archaios* (z gr. 'stary'). W drugim, obejmującym V i IV w. p.n.e., nastąpił rozkwit kultury greckiej, ostatni zaś rozpoczął się po śmierci Aleksandra Wielkiego.

Współczesne podręczniki do historii literatury europejskiej otwiera charakterystyka dzieł **Homera**. Dawniej sądzono, że powstały one w Jonii w VIII w. p.n.e. *Iliada* i *Odyseja* odgrywały ważną rolę w wychowaniu starożytnych Greków, jednak znali oni również dzieła innych, zapomnianych obecnie twórców z epoki archaicznej. Za najdawniejszego greckiego poetę uchodził **Arktinos**, autor *Zburzenia Ilionu*. Popularnością cieszył się także **Stasinos**, który w *Opowieściach cypryjskich* przedstawił porwanie Heleny przez Parysa i wyprawę Achajów do Troi. **Hagias** w *Powrotach* opisał dalsze losy uczestników wojny trojańskiej. Tworzący nieco później **Hezjod** był autorem *Teogonii* o bogach oraz herosach, a także *Prac i dni* – poetyckiej opowieści o trudzie rolnika. Dzieło to dostarcza wielu interesujących informacji na temat rolnictwa w antycznej Grecji.

Wieki VII i VI p.n.e. nazywa się **epoką liryki greckiej**. Pojęciem „liryka” Grecy określali pieśni śpiewane przy akompaniamencie liry. Do liryków archaicznych zalicza się m.in. Alkajosa, Safonę, Teognisa, Pindara oraz Anakreonta. W swoich utworach poruszali oni tematy polityki, miłości i moralności.

Osobne miejsce w literaturze greckiej zajmuje rozwijająca się od V w. p.n.e. **historiografia**, czyli pisarstwo historyczne. Najdawniejsi historycy greccy, nazywani logografami, spisywali głównie genealogie znakomitych rodów, pisali o zakładaniu miast, gromadzili mity, wiadomości geograficzne i etnograficzne. Zalicza się do nich m.in. **Hekatajosa**.

Naukowe zainteresowanie przeszłością zapoczątkował żyjący w V w. p.n.e. **Herodot**, zwany „ojcem historii”. Jego *Dzieje* zawierają opis przebiegu wojen grecko-perskich, a także obszernie informacje na temat historii i geografii Hellady, Persji oraz Egiptu. Herodot wierzył, że w życiu jednostek i historii państw objawia się boska sprawiedliwość. Dobre czyny są nagradzane, a złe pociągają za sobą kary. Zdaniem innego greckiego historyka, **Tukidydesa**, to nie bogowie, lecz ludzie decydują o biegu historii. Postępują przy tym zgodnie ze swoją naturą, czyli kierują się własnymi interesami. Zwycięża siła, a nie sprawiedliwość lub dobro. Tukidydes w *Wojnie peloponeskiej* zrelacjonował rok po roku konflikt między Ateńczykami i Spartą u schyłku V w. p.n.e. W przeciwieństwie do Herodota

Homer żył w VIII w. p.n.e. Jest uznawany za twórcę dwóch poematów – *Iliady* i *Odysei*.

■ rzeźba marmurowa, Italia, II w. n.e.

Starożytna Grecja. Rok powstania imperium greckiego
Starożytna Grecja, rozpad imperium greckiego

HISTORIA WEDŁUG HERODOTA I TUKIDYDESA

Herodot i Tukidydes stawiali sobie zupełnie inne cele, inaczej rozumieli też historię. Swoje opinie na ten temat przedstawili w cytowanych poniżej dziełach.

Herodot – Dzieje

Herodot z Halikarnasu przedstawia tu wyniki swoich badań, aby ani dzieje ludzkie z biegiem czasu nie zatarły się w pamięci, ani wielkie, podziwu godne dzieła, jakich bądź Hellenowie, bądź barbarzyńcy dokonali, nie przebrzmiały bez echa, szczególnie zaś wyjaśniając, dlaczego oni nawzajem ze sobą wojowali. [...] Dotąd kierowały mną w opowiadaniu własne obserwacje, sąd i badania. Odtąd mam zamiar mówić o egipskiej historii wedle tego, co o niej słyszałem. Znajdzie się przy tym niejedno, na co sam patrzyłem. Z obu tych tradycji wolno posługiwać się tą, której kto bardziej zawierzy. Ja zaś swe własne wyłożyłem. Ja zaś muszę podać to, co się opowiada, ale bynajmniej nie jestem zobowiązany w to wierzyć, i te słowa odnoszą się do całych moich dziejów.

Źródło: Herodot, *Dzieje*, tłum. S. Hammer, Wrocław 2005, s. 3.

Herodot z Halikarnasu, żyjący w V w. p.n.e., jest uważany za prekursora badań historycznych. Jego dzieło do dziś pozostaje głównym źródłem wiedzy na temat wojen perskich.

■ rzeźba, Rzym, data powstania nieznana

Tukidydes – Wojna peloponeska

Taki oto obraz starożytności zdolałem ustalić na podstawie przeprowadzonych poszukiwań. Zresztą trudno jest dawać wiarę każdemu dowolnemu świadectwu. Tradycję ustną o dawnych wypadkach przyjmują ludzie krytycznie, nawet jeśli odnosi się do ich własnego kraju. Jednakże nie zbłądziłby ten, kto na podstawie przytoczonych dowodów nabrał przekonania, że właśnie tak było, jak to przedstawiłem, i nie powinien ufać poetom, którzy wyolbrzymiali i upiększali przeszłość, ani pisarzom, którzy przedstawiali wypadki w sposób raczej interesujący niż prawdziwy. Są to bowiem rzeczy niedające się udowodnić i takie, z których z czasem wiele zostaje przeniesionych między baśnie. Słuszne byłoby tedy mniemanie, że osiągnąłem, opierając się na oczywistych dowodach, rezultat wystarczający, jeśli się zważy, że idzie o tak zamierzłą przeszłość. Jeśli zaś chodzi o wypadki wojenne, nie uważałem za słuszne spisywać tego, co dowiedziałem się od pierwszego lepszego świadka, lub tego, co mi się zdawało, lecz tylko to, czego sam byłem świadkiem. Albo to, co słysząc od innych, z największą możliwą ścisłością i w każdym szczególe zbadałem. Trudno zaś było dojść prawdy, gdyż nie zawsze świadkowie byli zgodni w przedstawieniu tych samych wypadków, lecz podawali je zależnie od sympatii dla jednej lub drugiej strony walczącej i zależnie od swej pamięci. Jeśli chodzi o słuchaczy, to dzieło moje pozbawione baśni wydaje im się może mniej interesujące, lecz wystarczy mi, jeśli uznają je za pożyteczne ci, którzy będą chcieli poznać dokładnie przeszłość i wyrobić sobie sąd o takich samych lub podobnych wydarzeniach, jakie zwykłą kolejną spraw ludzkich mogą zająć w przyszłości. Dzieło moje jest bowiem dorobkiem o nieprzemijającej wartości, a nie utworem dla chwilowego popisu.

Źródło: Tukidydes, *Wojna peloponeska*, tłum. K. Kumaniecki, Warszawa 1988, s. 15.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Porównaj metody badawcze Herodota i Tukidydesa.
2. Przytocz opinię Tukidydesa na temat możliwości poznania przeszłości.
3. Wyjaśnij, dlaczego Herodot postanowił zająć się spisywaniem dziejów.

nie interesował się geografią ani etnografią, nie opisywał wierzeń czy obyczajów. Obaj wybitni historycy czynnie uczestniczyli w życiu politycznym, ale z jego obserwacji wyciągali odmienne wnioski. Herodot zamierzał ocalić od zapomnienia wielkie czyny Hellenów i barbarzyńców. Tukidydes, przekonany o powtarzalności historii wynikającej z niezmienności natury ludzkiej, chciał, aby czytelnicy jego dzieła czerpali z przeszłości nauki dotyczące teraźniejszości oraz przyszłości.

■ RETORYKA

W demokratycznych Atenach szczególnie rozwinęła się retoryka, czyli sztuka wymowy. Pod koniec V w. p.n.e. upowszechnił się tam zwyczaj zapisywania i publikowania mów wygłaszanych przez najwybitniejszych retorów w trakcie obrad zgromadzenia ludowego oraz sądów. Obok polityków, takich jak **Demostenes** i **Ajschines**, swoje mowy publikowali myśliciele, którzy nie uprawiali polityki czynnie, ale zabierali głos w kwestiach ważnych dla *polis*. Należał do nich **Izokrates** – twórca szkoły retorycznej przygotowującej uczniów do kariery politycznej poprzez nauczanie sztuki wymowy oraz podstaw różnych dziedzin wiedzy. Jego dość powierzchowny ideał wychowawczy zyskał w Grecji ogromną popularność.

■ TEATR GRECKI

Geneza teatru greckiego wiąże się z uroczystościami religijnymi ku czci boga wina **Dionizosa**. Podczas odbywających się wówczas procesji jednego z mieszkańców *polis* prawdopodobnie przebierano za Dionizosa, a chór mężczyzn ubranych w skóry kozłów (gr. *tragos* – „kozioł”, stąd pojęcie „tragedia”) śpiewał pieśni ku czci tego boga. Na czele pochodu szedł przewodnik, który narzucał pozostałym rytm oraz melodię. Jego rola powoli rosła. W drugiej połowie VI w. p.n.e. poeta **Tespis** uczynił go pierwszym aktorem. Z czasem wprowadzono na scenę drugiego i trzeciego aktora.

W trakcie świąt ku czci Dionizosa organizowano też **agony**, czyli **zawody dramatyczne**. Podczas konkursów tragediowych wystawiano sztuki o podniosłej treści. Ich autorzy chętnie wykorzystywali wątki mitologiczne. Prezentacja mitów, często traktowanych bardzo indywidualnie, nie stanowiła jednak głównego celu twórców dramatów. W tragediach w mitycznych przebraniach pojawiali się ludzie, a także problemy polityczne i zagadnienia moralne z teraźniejszości. Najwybitniejsi tragediopisarze, jak **Ajschylos**, **Sofokles** oraz **Eurypides**, interesowali się wydarzeniami współczesnymi. Podejmowali aktualne i ponadczasowe problemy jednostek oraz społeczeństwa. Ambicją twórców tragedii było udzielenie widzom nauki moralnej.

Osobną część świąt ku czci Dionizosa zajmował konkurs komediowy. W jego trakcie prezentowano utwory o zabawnej tematyce. Komediopisarze, z których największą sławą cieszył się **Arystofanes**, w swoich sztukach skupiali się na teraźniejszości.

Demostenes był wybitnym mówcą ateńskim. Żył w IV w. p.n.e. Zasłynął mowami przeciwko macedońskiemu władcy Filipowi II, nazwanymi później filipikami.

■ rzeźba, Italia, II w. n.e.

Maski teatralne były nieodłącznymi atrybutami greckich aktorów. Role kobiece odgrywano w białych maskach, a męskie – w czarnych.

■ maski, Grecja, II w. p.n.e.

W greckim teatrze

Przedstawienia teatralne w Atenach początkowo odbywały się na agorze. Z czasem zaczęto je wystawiać w drewnianym teatrze Dionizosa Eleuteriosa, położonym na zboczu Akropolu. W późniejszych latach teatr ten wielokrotnie przebudowywano, a w IV w. p.n.e. wzniesiono tam konstrukcję z kamienia. Widownia (*theatron*) nowego, kamiennego teatru miała 100 m szerokości i mogła pomieścić 17 tys. widzów. Miejsca dla publiczności otaczały *orchestrę* o kształcie zbliżonym do koła, na której tańczył chór. Za nią znajdowało się miejsce występów aktorów, czyli *proskenion*, z tyłu zaś umiejscowiony był kamienny budynek służący za przebieralnię dla aktorów i magazyn rekwizytów (*skene*). Jego przednia ściana odgrywała rolę dekoracji. W teatrze Dionizosa w Atenach co roku organizowano konkursy dramatyczne. Miejsca w pierwszych rzędach były zarezerwowane dla wyższych rangą urzędników oraz ważnych gości. Każdy z autorów biorących udział w konkursie przygotowywał tetralogię, czyli trzy tragedie oraz dramat satyrowy. Organizowaniem przedstawień teatralnych zajmował się jeden z archontów. Wyznaczał on zamożnego obywatela, który opłacał członków chóru i finansował przygotowania do występu. Następnie przydzielał chóry trzem wybranym twórcom, mającym przez trzy kolejne dni prezentować swoje dzieła. Reżyserią przedstawień zajmowali się sami autorzy. Ich dzieła oceniali 10 wylosowanych obywateli. Nagradzano najlepszego autora tetralogii, aktora grającego główną rolę oraz chorega, czyli osobę opłacającą chór.

Teatr w Epidauros został zbudowany na terenie sanktuarium Asklepiosa w IV w. p.n.e. Co cztery lata, w czasie igrzysk poświęconych Asklepiosowi i bezpośrednio po igrzyskach olimpijskich, w Epidauros odbywały się konkursy literackie. W ich trakcie odgrywano przedstawienia teatralne. Z pewnością gromadziły one tłumy widzów, skoro zdecydowano się na budowę teatru, mogącego pomieścić ok. 14 tys. ludzi. Tak jak inne antyczne teatry, charakteryzował się on doskonałą akustyką. Obecnie nadal odbywają się tam przedstawienia.

■ teatr, Grecja, IV w. p.n.e.

? Jakie elementy antycznego teatru greckiego zachowały się w teatrze do naszych czasów?

FILOZOFIA GRECKA

Termin „**filozofia**” ma rodowód grecki i oznacza ‘umiłowanie mądrości’ (gr. *philia* – ‘miłość’, ‘przyjaźń’; *sophia* – ‘mądrość’). Filozofowie dążyli do zgłębienia istoty bytu, praw rządzących światem, przyrodą oraz życiem ludzkim. Zastąpienie myślenia religijnego racjonalnym dokonało się za sprawą filozofów działających w Jonii (stąd nazwa „filozofia jońska”). Jednym z najwybitniejszych myślicieli okresu archaicznego był żyjący na przełomie VII i VI w. p.n.e. **Tales z Miletu**. Uważał on, że wszystkie byty zostały stworzone z jednej substancji – wody.

Sofokles (ok. 496–406 r. p.n.e.) był jednym z najwybitniejszych tragediopisarzy starożytnej Grecji. Pierwszy sukces osiągnął w wieku 28 lat, gdy zwyciężył w zawodach dionizyjskich – pokonał wtedy Ajschylosa. Wprowadził rewolucyjne zmiany w teatrze greckim – m.in. trzeciego aktora, co zdynamizowało akcję.

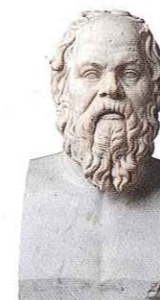
■ rzeźba, Italia, ok. II w. n.e.

Inni filozofowie za pramaterię uznawali powietrze lub ogień. Zdaniem **Demokryta z Abdery**, żyjącego na przełomie V i IV w. p.n.e. twórcy teorii atomistycznej, świat składa się z małych, niepodzielnych, niezniszczalnych cząsteczek, czyli atomów (gr. *atomos* – ‘niepodzielny’). Poruszają się one w próżni, łączą ze sobą i w ten sposób tworzą rzeczy jednostkowe. Istnieje tylko byt (atomy) albo niebyt (próżnia). Filozofowie zastanawiali się również nad tym, w jaki sposób odbywa się poznawanie świata przez człowieka. Rozważania te dały początek epistemologii, czyli teorii poznania. Najważniejsza z koncepcji epistemologicznych zakładała istnienie dwóch źródeł poznania otaczającego nas świata: rozumu i doświadczenia.

Rozkwit filozofii greckiej przypadł na okres klasyczny. W drugiej połowie V w. p.n.e. działali **sofiści** (dosł. ‘nauczyciele mądrości’). Stawiali oni sobie za cel przygotowanie człowieka do działalności publicznej. Przekazywali innym niezbędną do tego wiedzę z różnych dziedzin i uczyli ich, jak ją skutecznie wykorzystywać. Kształcili mówców, którzy potrafili ukazać sprawę w korzystnym dla siebie świetle, często bez dbałości o ich wydźwięk moralny.

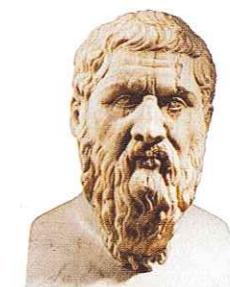
Z poglądami sofistów polemizował Ateńczyk **Sokrates**. Wierzył on w istnienie najwyższej prawdy, a jej poszukiwanie uważał za obowiązek człowieka. Twierdził, że aby postępować właściwie, wystarczy poznać, czym jest dobro. Zło uważał za rezultat niewiedzy. Kwestionował podstawowe wartości uznawane społecznie: bogactwo, sławę, władzę. Choć sam wypełniał obowiązki obywatela Aten, nie cenił demokracji. Krytykował ją przede wszystkim za zasadę obsadzania urzędów drogą losowania. Wielu jego uczniów stało się zagorzałymi przeciwnikami tego ustroju, co przyczyniło się do skazania Sokratesa przez Ateńczyków w **399 r. p.n.e.** na śmierć za rzekome psucie młodzieży i brak wiary w bogów uznawanych przez państwo.

Jednym z uczniów Sokratesa był **Platon**, twórca idealizmu oraz utopijnej wizji państwa. Według jego koncepcji przedmioty otaczające człowieka stanowią odbicie wiecznego, niezmiennego świata idei, niedostępnego zmysłom, postrzeganego jedynie za pomocą rozumu. Dusza ludzka ogląda ten świat przed narodzeniem, dlatego człowiek wciąż go sobie przypomina. Jest ona nieśmiertelna i składa się z części impulsywnej, rozumnej oraz zmysłowej, którym odpowiadają cnoty męstwa, mądrości i panowania nad sobą. Platon wyszedł z założenia, że u każdego człowieka jedna z tych cech dominuje. Ta przesłanka leżała u podstaw jego utopijnej koncepcji idealnych państw. Obywatele mieli w nich robić to, do czego mieli predyspozycje.

Sokrates (469–399 r. p.n.e.) był jednym z największych filozofów greckich. Nie pozostawił żadnych pism – jego poglądy są znane z przekazów innych filozofów. Za głoszenie wśród młodzieży idei uznawanych przez wielu Ateńczyków za bezbożne w 399 r. p.n.e. został postawiony przed sądem i skazany na śmierć. Zmarł na skutek zażycia trucizny.

■ rzeźba marmurowa, Italia, I–III w. n.e.

Platon (427–347 r. p.n.e.) pochodził z zamożnej rodziny ateńskiej. Odebrał staranne wykształcenie. W wieku 20 lat poznał Sokratesa i został jego najwierniejszym uczniem. Był najwybitniejszym przedstawicielem idealizmu. Sprzeciwiał się demokracji i uważał, że państwem powinni rządzić filozofowie.

■ rzeźba marmurowa, Italia, I–III w. n.e.

Arystoteles (384–322 r. p.n.e.) w wieku 17 lat trafił do Aten, gdzie kształcił się w Akademii Platońskiej. Na prośbę Filipa II udał się do Macedonii, gdzie został wychowawcą królewskiego syna – Aleksandra. Prezentowane popiersie Arystotelesa jest kopią rzeźby, którą w IV w. p.n.e. wykonał Lizyp.

■ rzeźba marmurowo-alabastrowa, Italia, I w. n.e.

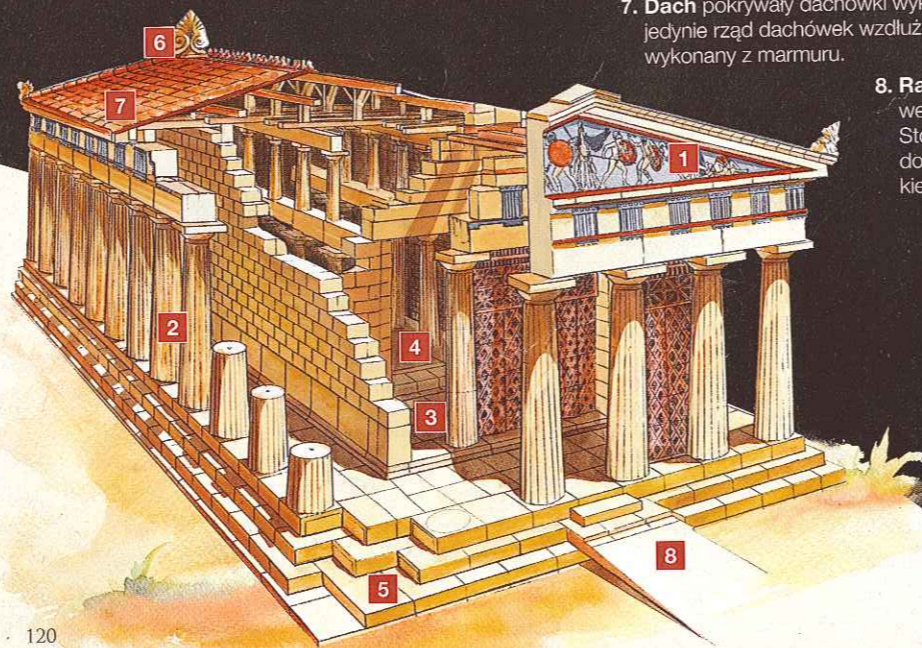
Filozofowie (część rozumna społeczeństwa) powinni rządzić państwem, wojownicy (część impulsywna) – zajmować się jego obroną, a robotnicy i rzemieślnicy (część zmysłowa) – wykonywać wszystkie pozostałe czynności. Harmonijne połączenie ludzi w jeden organizm społeczny miało pozwolić na realizację idei sprawiedliwości. Cel takiego idealnego państwa stanowiło szczęście ogółu, a nie poszczególnych jednostek. Swoje poglądy Platon zawarł w licznych dialogach, m.in. w *Państwie* i *Prawach*. Nauczał w gaju poświęconym herosowi Akadememosowi, dlatego założoną przez niego szkołę filozoficzną nazywa się **Akademią**. Nauki pobierał tam m.in. **Arystoteles**, który później założył w Atenach własną szkołę filozoficzną, zwaną **Liceum** (mieściła się bowiem w gaju Apollina Lykejosa). Filozof ten stworzył podstawy logiki – nauki o zasadach myślenia, a także metafizyki – nauki o bycie. Wraz ze swoimi uczniami zebrał i opracował wiadomości z dziedziny historii, zoologii, filozofii oraz literatury. Szczególną wartość mają jego analizy z zakresu polityki, literatury i zoologii.

INFOGRAFIKA

ŚWIĄTYNIA GRECKA

Świątynia bogini Afai na Eginie – jedna z najlepiej zachowanych świątyń doryckich – pochodzi z V w. p.n.e. Proporcje jej poszczególnych elementów nie były przypadkowe. Odstęp między kolumnami jest dwa razy mniejszy niż odległość między osiami sąsiednich kolumn, a nawa środkowa – trzy razy szersza od bocznej. Dzięki takiemu uporządkowaniu budowla sprawiała wrażenie wyjątkowo harmonijnej.

- 1. Tympanon**, czyli trójkątny szczyt świątyni, zdobily rzeźby przedstawiające czyny herosów Heraklesa i Telamona oraz sceny z wojny trojańskiej.
- 2. Kolumnada** otaczała całą świątynię i zasłaniała jej ściany. Front świątyni tworzył rząd sześciu kolumn, a ściany boczne – 12 kolumn.
- 3. Pronaos** to przedsionek przed wejściem do głównej sali świątyni.
- 4. Naos** to główna sala świątyni, w której znajdował się posąg bóstwa. Składała się ona z trzech naw oddzielonych dwupoziomowymi kolumnadami.
- 5. Krepidoma** to najniższe składające się z kilku warstw podmurowanie świątyni, na którym ustawiano kolumny. Na krawędziach kamienne warstwy krepidomy tworzyły schody.
- 6. Akroterion** – dekoracja wykonana z kamienia lub terakoty zdobiła szczyt i boczne narożniki dachu.
- 7. Dach** pokrywały dachówki wykonane z terakoty – jedynie rząd dachówek wzdłuż dolnej krawędzi był wykonany z marmuru.
- 8. Rampa** prowadziła do wejścia do świątyni. Stopnie warstw krepidomy były zbyt wysokie dla śmiertelników.

ARCHITEKTURA GRECKA

Początkowo Grecy wznosili przede wszystkim budynki z drewna. W epoce archaicznej do budowy monumentalnych świątyń zaczęto wykorzystywać znacznie trwalszy materiał – kamień. Wznoszono je najczęściej na planie czworokąta i przykrywano dwuspadowymi dachami, podtrzymywanymi przez rzędy kolumn oraz ukryte za nimi ściany. Fasady wieńczono trójkątnymi przyczółkami, zdobionymi płaskorzeźbami. Wiele elementów budowli – także płaskorzeźby – malowano kolorowymi farbami. Początkowo wykształciły się dwa podstawowe porządki architektoniczne: **dorycki** i **joński**. W IV w. p.n.e. powstał trzeci styl, nazywany **korynckim**. Zgodnie z ich zasadami wznoszono świątynie oraz budynki użyteczności publicznej. W Azji Mniejszej powstawały monumentalne grobowce, np. mauzoleum w Halikarnasie. Inną nowością były tolosy – budowle sakralne wznoszone na planie koła, otoczone kolumnadami.

Ściany świątyni Afai na Eginie oraz wejście do budowli. W tle widać dwupoziomową kolumnadę dzielącą naos na nawy. Znajdujący się na pierwszym planie podcien między ścianą świątyni a boczną kolumnadą miał szerokość równą odstępowi pomiędzy dwiema kolumnami.

▪ fotografia współczesna, Egina

Umierający wojownik trojański to jedna z rzeźb niegdyś zdobiących tympanon świątyni w Eginie. Dziś można ją podziwiać w Gliptotece monachijskiej.

▪ rzeźba marmurowa, Grecja, V w. p.n.e.

Greckie porządki architektoniczne

Do najważniejszych wyróżników porządków architektonicznych w antycznej Grecji należały kształt i sposób zdobienia kolumn. Ich klasyczna forma stanowiła inspirację dla budowniczych rzymskich.

Dla porządku doryckiego charakterystyczne były lekko wybrzuszone w części środkowej kolumny z 20 ostro ściętymi żłobieniami (kanelurami) oraz głowicami złożonymi z poduszek i czworokątnych płyt.

W porządku jońskim kolumny, znacznie smuklejsze, pokrywano 24 płasko ściętymi na krawędziach żłobieniami, a ich kapitele zdobiono wolutami, przypominającymi baranie rogi.

Kapitelom kolumn w stylu korynckim nadawano kształt koszy uformowanych z dwóch rzędów liści akantu, a ich trzony pokrywano 24 żłobieniami. Kolumny te były jeszcze smuklejsze niż jońskie.

? PRACA Z INFOGRAFIKĄ

- Wyjaśnij, jaką rolę w świątyni greckiej odgrywały kolumny.
- Odszukaj trzy znane budowle nowożytne nawiązujące stylem do greckich porządków architektonicznych.

Rzeźba

Starożytne rzeźby greckie początkowo wykonywano w drewnie. Później rzeźbiono przede wszystkim w kamieniu, tworzone też odlewy z metalu. Wiele wybitnych dzieł uległo zniszczeniu. Obecnie znane są jedynie ich rzymskie kopie.

Dyskobol autorstwa **Myrona** jest przykładem greckiego kanonu piękna. Ciało mężczyzny będącego w ruchu zostało przedstawione w sposób harmonijny. Widać napięcie jego mięśni, a cała postać jest proporcjonalna. Do czasów współczesnych zachowały się jedynie kopie tego dzieła wykonane w czasach rzymskich.

■ rzeźba, Italia, ok. I-III w. n.e.

Venus z Milo to najslynniejsze przedstawienie Afrodyty (rzymskiej Wenus), obecnie uznawane za jeden z symboli sztuki. Uczni z zastanawiają się, jak zrekonstruować zniszczone fragmenty posągu. Według jednej z hipotez w jednej dłoni bogini trzymała jabłko otrzymane od Parysa, a drugą opierała na kolumnie.

■ rzeźba, Grecja, ok. II w. p.n.e.

Moschoforos to typ przedstawienia młodego mężczyzny niosącego cielę. Marmurowy posąg stanowiący jego najbardziej znany przykład został odnaleziony na ateńskim Akropolu. Rzeźba ma cechy typowe dla sztuki archaicznej (np. charakterystyczny uśmiech, szeroko otwarte oczy), a także nowatorskie (ujęcie postaci).

■ rzeźba, Grecja, VI w. p.n.e.

Herakles Farnese to kopia jednego z najslynniejszych przedstawień Heraklesa. Oryginał autorstwa Lizypa został odlany z brązu w IV w. p.n.e. Zachowała się jedynie marmurowa kopia posągu z czasów rzymskich. Wsparty na skale muskularny Herakles trzyma w ręku maczugę.

■ rzeźba, Italia, ok. I w. p.n.e.

? Czym charakteryzowały się antyczne rzeźby greckie?

SZTUKI PLASTYCZNE W OKRESIE KLASYCZNYM

Rozwój **rzeźby greckiej** wiązał się z potrzebami kultu. Rzeźbiarze pracowali najczęściej na zamówienie *poleis*. Ozdabiali świątynie i budowle publiczne posągami oraz płaskorzeźbami o tematyce religijnej. Okres klasyczny rzeźby greckiej przypada na V i IV w. p.n.e. Ukształtował się wówczas **klasyczny kanon piękna**. Artyści starali się oddać doskonałość ludzkiego ciała. Jako główny materiał rzeźbiarski Grecy początkowo wykorzystywali kamień. Posągi odlewano także z brązu. Do najwybitniejszych rzeźbiarzy greckich należeli **Fidiasz** – twórca posągów Ateny Partenos i Zeusa Olimpijskiego, **Myron** – autor *Dyskobola*, **Poliklet**, który w traktacie zatytułowanym *Kanon* przedstawił idealne proporcje ludzkiego ciała, a także **Lizyp** – nadworny rzeźbiarz Aleksandra Wielkiego.

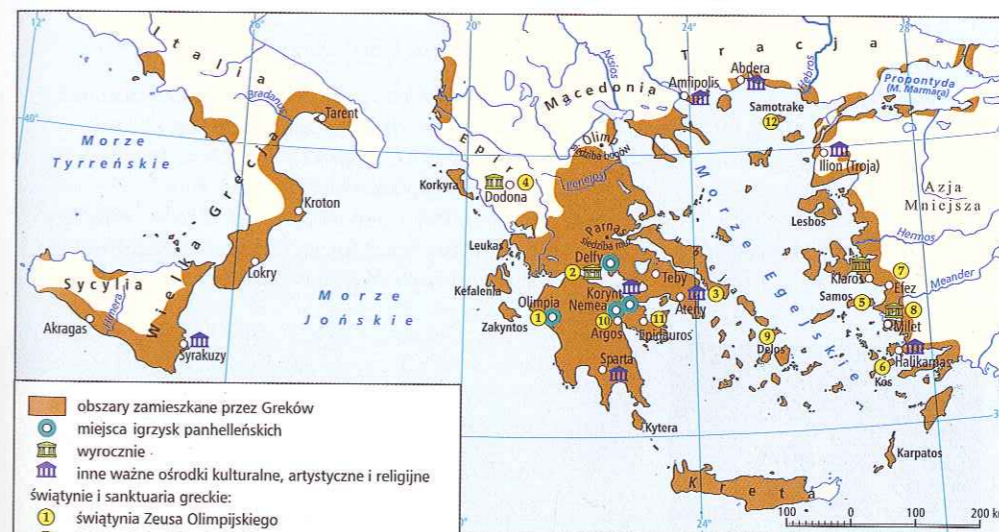
Starożytne **malarstwo greckie** znamy głównie z opisów, a jedyne jego przykłady zachowały się na wazach i innych naczyniach ceramicznych, mistrzowsko zdobionych motywami z mitologii, życia codziennego oraz ze świata roślin i zwierząt. Dekoracje wykonywano w stylach **czarnofigurowym** (czarne rysunki na czerwonym tle) lub **czerwonofigurowym** (czerwone wzory na czarnym tle).

Malarstwo czerwonofigurowe powstało w VI w. p.n.e. Odznaczało się dużą dbałością o szczegóły. Dzięki tej technice artyści mogli zastosować dodatkowe, niespotykane na naczyniach czarnofigurowych środki wyrazu, które umożliwiały im dynamiczne ukazywanie postaci.

■ naczynie ceramiczne, Sycylia lub południowa Italia, V w. p.n.e.

KULTURA I RELIGIA STAROŻYTNEJ GRECJI

- obszary zamieszkałe przez Greków
 - miejsca igrzysk panhelleńskich
 - wyrocznie
 - inne ważne ośrodki kulturalne, artystyczne i religijne
- Świątynie i sanktuaria greckie:
- 1 świątynia Zeusa Olimpijskiego
 - 2 świątynia Apollina Pytyjskiego
 - 3 świątynia Ateny
 - 4 sanktuarium Zeusa Dodońskiego
 - 5 świątynia Hery
 - 6 świątynia Asklepiosa
 - 7 świątynia Artemidy
 - 8 świątynia Apollina
 - 9 świątynia Apollina Delijskiego
 - 10 świątynia Hery
 - 11 świątynia Asklepiosa
 - 12 sanktuarium Kabirów

? **PRACA Z MAPĄ**

1. Wskaż centra kultu Zeusa, Apollina oraz Posejdona.
2. Podaj nazwy najważniejszych helleńskich wyroczni.

■ RELIGIA STAROŻYTNEJ GRECJI

Starożytni Grecy wierzyli w **wielu bogów**. Zazwyczaj wyobrażali ich sobie na podobieństwo ludzi (**antropomorfizacja**). Nie mieli świętych ksiąg ani czuwających nad całością wierzeń kapłanów. O greckich bogach opowiadali głównie poeci. Mity pojawiały się w utworach Homera i Hezjoda, a także Muzajosa, uznawanego za ucznia legendarnego Orfeusza.

W świecie nieśmiertelnych bóstw greckich obowiązywała hierarchia. Ponadto nie były one wszechmocne i miały ludzkie wady. Poszczególne *poieis* miały własne bóstwa opiekuńcze, np. w Atenach oddawano szczególną cześć Atenie, w Milecie – Apollinowi, a w Efezie – Artemidzie.

Posąg Ateny Partenos (Ateny Dziewicy) został wykonany przez Fidiasza. Mierząca 12 m rzeźba stała wewnątrz ateńskiego Partenonu. Pokryto ją okładziną ze złota i z kości słoniowej. Atena trzyma w prawej dłoni boginię zwycięstwa – Nike (o wysokości 177 cm), a w lewej – tarczę, obok której znajduje się włócznia. Posąg najprawdopodobniej uległ zniszczeniu w V w. n.e. Dziś znana jest jedynie jego kopia z czasów rzymskich.

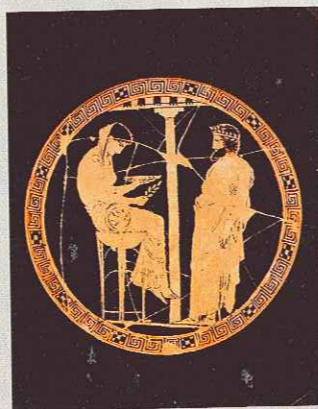
■ rzeźba marmurowa, Rzym, III w. n.e.

CIĘKAWOSTKA

Wyrocznie greckie

Za najstarszą uchodziła wyrocznia w Dodonie. Opiekowali się nią sławni sellowie – kapłani Zeusa, którzy nigdy nie myli nóg i spali na gołej ziemi. Pomagały im kapłanki Dione. Wieszczone tam z szumu liści świętego dębu, zawieszonych na nim naczyń lub ustawionych dookoła na trójnogach brązowych kottów, a także z odgłosów wydawanych przez święte gołębie. Najbardziej znana wyrocznia znajdowała się w Delfach. Pielgrzymi zadawali tam pytania kapłance Pytii, która w natchnieniu zesłanym – jak wierzone – przez Apollina wypowiadała niezrozumiałe dla postronnych słowa, układane w ostateczną, najczęściej wieloznaczną wróżbę przez kapłanów.

Pytia była kapłanką w sanktuarium Apollina w Delfach. Po wypiciu wody ze świętego źródła Kassotis udawała się do świątyni. Malowidło pokazuje Pytię siedzącą na trójnogu. Według jednego z podań ze znajdującej się obok szczeliny w ziemi wydobywały się trujące opary, wprawiające kapłankę w trans. Zgodnie z wierzeniami starożytnych Greków za pośrednictwem Pytii Apollo udzielał odpowiedzi na pytania pielgrzymów. Z niezrozumiałych dla osób postronnych słów kapłani tworzyli wieloznaczne zdania. Wyrocznia delficka cieszyła się wielkim autorytetem w całym świecie greckim. Zwracali się do niej zarówno osoby prywatne, jak i państwa, które słały do Delf swoje oficjalne delegacje.

■ naczynie ceramiczne, Grecja, V w. p.n.e.

Wierzone, że 12 najważniejszych greckich bogów zamieszkiwało najwyższą górę Hellady – **Olimp**. Naczelnym bóstwem olimpijskim był **Zeus** – „ojciec bogów i ludzi”, pan świata, strażnik porządku i sprawiedliwości. Jako Zeus Hellenios czuwał on nad Hellenami, jako Zeus Herkeios strzegł domostw, jako Zeus Xenios opiekował się cudzoziemcami, jako Zeus Polieus zaś – miastem. Miał liczne potomstwo, m.in. Afrodytę, Atenę, Aresa, Dionizosa i Heraklesa. Światem podziemnym władał jego brat, **Hades**. Morza, rzeki oraz jeziora podlegały **Posejdonowi**. **Hera**, żona Zeusa, zajmowała się rodzinami i mężatkami. Jako patronka kobiet występowała również bogini mądrości oraz sprawiedliwej wojny **Atena**. **Apollinowi**, bogowi piękna, sztuki, muzyki i poezji, towarzyszyło dziewięć muz. Jego siostra **Artemida**, bogini łowów, królowała w świecie dzikiej przyrody. Zrodzona z piany morskiej **Afrodyta** była boginią miłości, a jej kulaawy małżonek **Hefajstos** czuwał nad rzemieślnikami, zwłaszcza kowalami. **Hestia** opiekowała się ogniskiem domowym, rodzinami i małżeństwami, **Ares** rządził wojnami. **Hermes** – posłaniec bogów – zajmował się kupcami, podróżnymi, złodziejami oraz odprowadzaniem zmarłych do Hadesu. Bogini **Demeter** przypisywano opiekę nad rolnictwem, a **Dionizos** był bogiem wina i związanych z nim uciech.

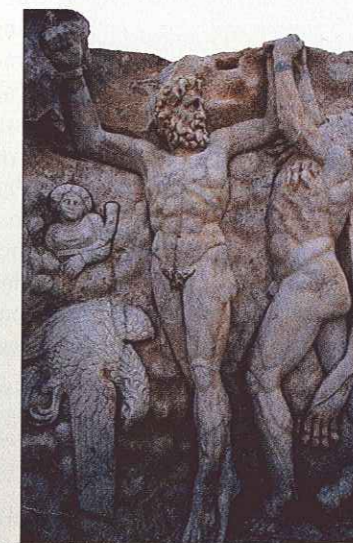
Między światami: boskim i ludzkim Grecy umieszczali wiele bóstw niższego rzędu, często niepodlegających antropomorfizacji. Uważali, że w drzewach mieszkają driady, na ukwieconych łąkach – lejmoniad, w rzekach, strumieniach i źródłach – najady, w morzach – nereidy, a w górach – oready. Wierzyli także w **herosów** – potomków bogów i zwykłych kobiet, którzy zawdzięczały swojemu pochodzeniu różne szczególne zdolności.

Do najważniejszych form kultu w Grecji należały: wznoszenie świątyń, udział w uroczystościach, modlitwy i składanie ofiar. Grecy chcieli postępować zgodnie z wolą bogów, dlatego powszechnie korzystali z pomocy **wyroczni**. Największą sławą cieszyły się te w Delfach, Dodonie i Milecie.

WARTO WIEDZIEĆ

Prometeusz – dobroczyńca ludzkości

Prometeusz był synem tytana Japeta. Według niektórych przekazów ulepił z gliny pierwszych ludzi. Stał się dobroczyńcą ludzkości, gdy przy składaniu ofiary oszukał Zeusa. Podzielił wówczas wołu na dwie części. Mięso i wnętrzności zwierzęcia okrył skórą, a odarte z mięsa kości – tłuszczem. Zeus, który wybrał gorszą część, wpadł w gniew i za karę pozbawił ludzi ognia. Prometeusz zdołał jednak wykraść ogień z Olimpu i przekazał go ludziom. Wówczas Zeus rozkazał Hefajstosowi ulepić z gliny piękną kobietę, Pandorę, i dał jej szczelnie zamknięte gliniane naczynie pełne nieszczęść (tzw. puszkę Pandory). Gdy wiedzioną ciekawością kobieta otworzyła puszkę, wypuściła je na świat. Na dnie naczynia pozostała jedynie nadzieja. Prometeusz został przykuty łańcuchami do skał Kaukazu, gdzie orzeł lub sęp wysłany przez Zeusa wyjadał mu odrastającą wciąż wątrobę. Tytana uwolnił dopiero Herakles, który zabił ptaka strzałą z łuku.

Herakles uwalnia Prometeusza z niewoli. Prometeusz był jednym z tytanów, bogów z pokolenia poprzedzającego bogów olimpijskich.

■ płaskorzeźba, Turcja, IV w. p.n.e.

? Jakie elementy mitu o Prometeuszu można odnaleźć w innych wierzeniach?

HIPOKRATES Z KOS

460–370 lub 377 r. p.n.e.

Był najsłynniejszym starożytnym greckim lekarzem. Swoją imponującą wiedzę zdobył podczas trwającej 12 lat wędrówki, którą rozpoczął w 23. roku życia. Stworzył podstawy medycyny oraz sformułował wiele obowiązujących do dziś zasad, m.in. *Primum non nocere* (z łac. 'po pierwsze: nie szkodzić'). Uważał, że lekarz powinien obserwować chorą osobę i wyciągać racjonalne wnioski z tego, co zauważył, a metody leczenia muszą wspomagać naturalny proces zdrowienia. Zalecał też stosowanie takich środków, jak dieta oraz przestrzeganie zasad higieny. Od jego imienia pochodzi nazwa przysięgi składanej przez lekarzy rozpoczynających wykonywanie swojego zawodu. Nauki Hipokratesa zostały spisane w liczącym 72

księgi dziele *Corpus Hippocrateum*. Tylko kilka spośród nich stworzył sam Hipokrates, a resztę opracowali jego synowie, zięć i uczniowie.

Antyczny lekarz został przedstawiony na kamiennej płaskorzeźbie podczas badania chorej kobiety.

■ płaskorzeźba, Grecja, IV w. p.n.e.

■ SPORT W STAROŻYTNEJ GRECJI

Jednym ze sposobów oddawania czci greckim bogom było urządzenie w czasie poświęconych im świąt religijnych **zawodów sportowych**. Każde miasto obchodziło własne uroczystości. Niektóre z nich cieszyły się sławą w całej Grecji. Największe igrzyska odbywały się od 776 r. p.n.e. co cztery lata w sanktuarium Zeusa w **Olimpii**. Na czas ich trwania ogłaszano „**święty rozejm**”, czyli zawieszano wszelkie działania zbrojne. Zawodnicy z całego świata greckiego rywalizowali w różnych konkurencjach, m.in. biegach, zapasach, wyścigach konnych zaprzęgów oraz pięcioboju (pentatlonie), na który składały się: rzut dyskiem, rzut oszczepem, bieg na dystansie jednego stadionu, skok w dal oraz zapasy. Zwycięzców, zwanych olimpionikami, nagradzano **wieńcami laurowymi**. Najważniejsze były dla nich jednak sława i uznanie.

W trakcie zawodów w sanktuarium Apollina w Delfach poza konkurencjami sportowymi odbywały się również konkursy literackie. Co dwa lata organizowano także igrzyska istmijskie, którym patronował Posejdon. Urządzano wówczas zawody gimnastyczne, jeździeckie i muzyczne. Nagrodę stanowił wieniec z gałązek sosny, a potem z bluszczu. Co dwa lata greccy sportowcy rywalizowali również w Nemei – w czasie igrzysk poświęconych Zeusowi uczestniczyli w konkurencjach atletycznych i jeździeckich. Nagrodą był wieniec z liści selera.

ĆWICZENIA

1. Wymień najważniejsze cechy religii greckiej.
2. Omów osiągnięcia starożytnych Greków w dziedzinie literatury.
3. Wyjaśnij, jaką rolę w życiu Greków odgrywał sport.

DLA ZAINTERESOWANYCH

W. Lengauer, *Religijność starożytnych Greków*, Warszawa 1994.

E. Papuci-Władyka, *Sztuka starożytnej Grecji*, Warszawa–Kraków 2001.

S. Stabryła, *Historia literatury starożytnej Grecji i Rzymu*, Wrocław 2002.